

प्रस्तावना:

हवामान बदलाचा राज्याच्या शेतीवर विपरीत परिणाम दिसून येत असून, भविष्यात देखील सदर परिणामांची व्याप्ती वाढणार असल्याचे राज्याच्या हवामान बदलाविषयक कृती आराखडयामध्ये नमूद केले आहे. मराठवाडा व विदर्भातील शेतकऱ्यांना गेल्या काही वर्षांपासून मोठ्या दुष्काळास सामोरे जावे लागत असून भू-गर्भातील पाणीसाठयावर व जमिनीच्या आरोग्यावर विपरित परिणाम होत आहे. परिणामी शेतीमधील पिकांची उत्पादकता घटत आहे. तसेच पूर्णा नदीच्या खो-यातील भू-भाग हा निसर्गतःच क्षारपड असल्याने शेतीसाठी सिंचनास मर्यादा येत आहेत. या प्रतिकूल परिस्थितीमध्ये अल्पभू-धारक शेतकऱ्यांच्या उत्पादनावर विपरीत परिणाम होत असल्याचे दिसून येत आहे. हवामान बदलामुळे उद्भवलेल्या परिस्थितीशी जुळवून घेण्यास शेतकऱ्यांना सक्षम करण्याच्या उद्देशाने महाराष्ट्र शासनामार्फत जागतिक बँकेच्या अर्थसहाय्याने नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्प सुरु करण्यात आलेला आहे. सेंद्रिय शेती पद्धतीमध्ये निसर्ग संवर्धन करणे, पिक उत्पादनाचा खर्च कमी करणे, रासायनिक खते, कीटकनाशके, तणनाशके व संप्रेरके या सारख्या घातक रसायनांना पर्यायी अशा सेंद्रिय व जैविक निविष्ठांचा वापर वाढविणे ही काळाची गरज आहे. गांडूळ खत किंवा व्हर्मी कंपोस्ट हे शेतातील काडी कचरा, वनस्पतीजन्य पदार्थ, शेण यांचेपासून गांडूळांद्वारे बनविले जाते. गांडूळ खतामध्ये विविध जिवाणू, संजिवके, व्हीटॅमिन आणि इतर उपयुक्त रसायने गांडूळ खतामध्ये असल्याने त्याचा पिकाच्या वाढीवर चांगला परिणाम होतो.

याच बरोबर शेतातील कचऱ्यावर कंपोस्टिंगद्वारा प्रक्रिया केल्यास त्यातील सेंद्रिय पदार्थ जैविक पध्दतीने, सूक्ष्म जीव तसेच गांडूळांद्वारे कुजून त्यापासून उत्तम प्रकारचे ह्युमस सारखे सेंद्रिय कंपोस्ट खत तयार होते. या खताचा वापर शेतात मोठ्या प्रमाणात केला गेल्यास, जमिनीचे आरोग्यात विशेष सुधारणा होऊन, कृषि उत्पादनात फार मोठी भर पडेल. शेतातून निघालेल्या सर्व वनस्पतीजन्य पदार्थांपासून सेंद्रिय खत तयार करून, परत शेतात टाकणे ही काळाची गरज आहे. सेंद्रिय खतामुळे जमिनीचा कस व जलधारणा शक्ती वाढून पोषक द्रव्यांचा पुरवठा योग्य प्रमाणात होतो. जमिन भूसभूशीत राहते. त्यामुळे जमिनीत हवा खेळती राहते. शेतात उपयुक्त सूक्ष्म जिवाणूंची वाढ होण्यास मदत होते. या अनुषंगाने सदरची बाब विचारात घेऊन गांडूळ खत उत्पादन युनिट आणि नॅडेप कंपोस्ट उत्पादन युनिट व सेंद्रिय निविष्ठा उत्पादन युनिट हे वैयक्तिक लाभाचे घटक राबविणे प्रस्तावित आहे.

उद्दिष्टे:

१. नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्पामध्ये समावेश करण्यात आलेल्या गावसमुहातील अल्प व अत्यल्प भूधारक शेतकऱ्यांना हवामान बदलामुळे उद्भवलेल्या परिस्थितीशी जुळवून घेण्यास सक्षम बनविणे.
२. पौष्टिक अन्नधान्याचे उत्पादन करणे.
३. नैसर्गिक घटकांना हानी न पोहोचविता त्यांचा योग्य वापर करून शेती करणे.
४. जमिनीची सुपिकता वाढविणे व ती दिर्घकाळ टिकविणे.
५. स्थानिक स्त्रोताचा पुर्नवापर शेतीमध्ये करणे.
६. शेतीचा उत्पादन खर्च कमी करून शेतकऱ्यांच्या निव्वळ उत्पन्नात वाढ करणे.

लाभार्थी निवडीचे निकष:

१. प्रकल्पांतर्गत निवड केलेल्या गावासाठीच्या ग्राम कृषि संजीवनी समितीने (VCRMC) मान्यता दिलेले अत्यल्प व अल्प भूधारक शेतकऱ्यांना, अनु. जाती/जमाती, महिला, दिव्यांग व इतर शेतकरी या प्राधान्यक्रमाने निवड करून लाभ देण्यात यावा.

२. ज्या शेतकऱ्याकडे गांडूळ खत उत्पादन युनिट, नॅडेप कंपोस्ट उत्पादन युनिट व सेंद्रिय निविष्ठा उत्पादन युनिट उभारण्याकरिता जागा उपलब्ध आहे अशा शेतकऱ्यांना लाभ देण्यात यावा.
३. ज्या शेतकऱ्याकडे गांडूळ खत उत्पादन युनिट, नॅडेप कंपोस्ट उत्पादन युनिट व सेंद्रिय निविष्ठा उत्पादन युनिट उभारल्यानंतर ते व्यवस्थित सुरु राहण्यासाठी किमान दोन पशुधन उपलब्ध आहेत, अशा शेतकऱ्यांना लाभ देण्यात यावा.
४. इतर कोणत्याही योजनेतून या घटकाचा लाभ घेतलेल्या शेतकऱ्यांना या योजने अंतर्गत पुन्हा लाभ देण्यात येवु नये.

अर्थसहाय्य:

नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्पांतर्गत राबविण्यात येणाऱ्या गांडूळ खत उत्पादन युनिट, नाडेप कंपोस्ट उत्पादन युनिट व सेंद्रिय निविष्ठा उत्पादन युनिट हे वैयक्तिक लाभाचे घटकासाठी अनुज्ञेय अनुदानाचा तपशील खालीलप्रमाणे;

अ.क्र.	घटक	अपेक्षित किंमत (रु.)	अनुज्ञेय अनुदान (रु.)	तपशिल
अ.	गांडूळ खत उत्पादन युनिट/नाडेप कंपोस्ट उत्पादन युनिट	रुपये १०,०००/-	किंमतीच्या ५०%, जास्तीत जास्त रु. ५०००/-	गांडूळ खत युनिट उभारणी: पाण्याचा निचरा होणा-या हवेशीर जागेवर १० फुट X ३ फुट X २.५ फुट या आकारमानाचे बांधकाम करुन युनिटची उभारणी सावलीमध्ये करावी. नॅडेप खत युनिट उभारणी: पाण्याचा निचरा होणा-या हवेशीर जागेवर १० फुट X ६ फुट X ३ फुट तसेच भिंतीची जाडी ९ इंच, तसेच खेळती हवा राहण्यासाठी ७ इंच आकारमानाचे झरोके चारही बाजुस, या आकारमानाचे बांधकाम करुन युनिटची उभारणी सावलीमध्ये करावी.
ब.	सेंद्रिय निविष्ठा उत्पादन युनिट	रुपये ६०००/-	किंमतीच्या ५०%, जास्तीत जास्त रु. ३०००/-	पारंपारिक पद्धतीने सेंद्रिय निविष्ठांची निर्मिती करणे. बिजामृत, जीवामृत, बायोडायनॅमिक, सी. पी. पी. इत्यादी सेंद्रिय निविष्ठांची निर्मिती करणे.

संदर्भ: जा.क्र.कृआ/संशेयो/प्र.क्र. २०१८-१९/मासू/३८९, दिनांक १२ जुन २०१८ अन्वये निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक सूचना.

सदर मार्गदर्शक सूचनांमध्ये नमूद केल्यानुसार निश्चित केलेल्या तांत्रिक निकषांनुसार साहित्य असणे आवश्यक आहे.

**अंमलबजावणीची कार्यपद्धती : अंमलबजावणीतील विविध स्तरावरील जबाबदाऱ्या-
लाभार्थी :**

१. इच्छुक शेतकऱ्यांनी नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्पाच्या <https://dbt.mahapocra.gov.in> या संकेतस्थळावर ऑनलाईन नोंदणी करुन अर्ज सादर करावा. तसेच आवश्यक कागदपत्रे अपलोड करावीत.
२. उपविभागीय कृषि अधिकारी यांचेकडून ऑनलाईन पूर्वसंमती मिळाल्यानंतर मार्गदर्शक सूचनेमध्ये दिलेल्या तांत्रिक निकषाप्रमाणे संपुर्ण प्रकल्पाची उभारणी प्रथम करणे बंधनकारक राहिल.

३. लाभार्थ्यांने गांडूळ खत उत्पादन युनिट, नॅडेप कंपोस्ट उत्पादन युनिट व सेंद्रिय निविष्ठा उत्पादन युनिट उभारणीसाठी आवश्यक साहित्य सामुग्री उपलब्ध करुन घेण्याची जबाबदारी संबंधित लाभार्थ्यांची राहिल. कामासाठी कोणतीही आगाऊ रक्कम (अग्रीम) मिळणार नाही.
४. निवडलेल्या लाभार्थ्यांना त्यांच्या पसंतीच्या बांधकाम व्यवसायिक अथवा स्वतः अथवा गवंडी यांचे मार्फत गांडूळ खत उत्पादन युनिट अथवा नॅडेप खत उत्पादन युनिटचे बांधकाम करुन घेण्याची मुभा राहणार आहे.
५. गांडूळ खत उत्पादन युनिट अथवा नॅडेप खत उत्पादन युनिटची उभारणी प्रकल्प स्थळी झाल्यानंतर देय अनुदान मिळणेसाठी ऑनलाईन मागणी करावी. सोबत आवश्यक बिले शेतकऱ्यांने स्वतःची स्वाक्षरी करुन अपलोड करावीत.

ग्राम कृषि संजीवनी समिती (VCRMC) :

१. गाव समूहातील इच्छुक शेतकऱ्यांचे घटकांतर्गत बाबीचा लाभ घेण्यासाठीचे ऑनलाईन अर्ज प्राप्त झाल्यानंतर सर्व अर्ज व लाभार्थ्यांने अपलोड केलेली कागदपत्रे समूह सहाय्यक यांचे मदतीने छाननी करुन अर्जाची अत्यल्प व अल्प भूधारक शेतकऱ्यांची, अनुसुचित जाती/जमाती, महिला शेतकरी, दिव्यांग व इतर शेतकरी या प्राधान्यक्रमाने निवड करावी.
२. इच्छुक लाभार्थ्यांचे प्राप्त अर्जाच्या पात्र/अपात्रते बाबत निर्णय घेऊन अपात्र अर्जदारांना अपात्रतेबाबत कारणासह अवगत करावे.
३. अंमलबजावणी करण्यात आलेल्या घटकांतर्गत बाबींचे सामाजिक लेखापरीक्षण करावे.

समूह सहाय्यक :

१. इच्छुक लाभार्थी शेतकऱ्यांना नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्पाच्या <https://dbt.mahapocra.gov.in> या संकेतस्थळावर नोंदणी व अर्ज करण्यासाठी मार्गदर्शन व मदत करावी.
२. शेतकऱ्यांची ऑनलाईन नोंदणी व शेतकऱ्यांने अपलोड केलेल्या कागदपत्रांची छानणी करुन अर्जाची अत्यल्प व अल्प भूधारक अशी प्रवर्गनिहाय अनुसुचित जाती/अनुसुचित जमाती, दिव्यांग, महिला शेतकरी, इतर सर्वसाधारण शेतकरी या प्राधान्यक्रमाने वर्गवारी करावी.
३. सर्व ऑनलाईन प्राप्त अर्ज ग्राम कृषि संजीवनी समितीसमोर मान्यतेसाठी सादर करणे व मंजूरी प्राप्त झाल्यानंतर तसा ठराव संकेतस्थळावर अपलोड करणे.
४. शेतकऱ्यांस योजनेच्या अटी व शर्ती तसेच घटकाबाबतचे आर्थिक व तांत्रिक निकष समजावून सांगावेत.
५. पात्र लाभार्थ्यांना पूर्वसंमती बाबत अवगत करणे.

कृषि सहाय्यक :

१. अपलोड केलेल्या कागदपत्रांची छानणी करताना शेतकऱ्यांचे ऑनलाईन अर्ज, शेतकऱ्यांच्या मालकी हक्काचा ७/१२ उतारा, ८-अ, यापूर्वी इतर योजनेतून लाभ घेतलेला आहे काय, या बाबतचा तपशिल, प्राधिकृत अधिकाऱ्याचे संवर्ग प्रमाणपत्र (अनुसुचित जाती, अनुसुचित जमाती शेतकऱ्यांसाठी) आहे काय, इत्यादी सर्व अनुषंगीक बाबींची पडताळणी करावी.
२. पात्र अर्जांच्या नियोजित प्रकल्प स्थळाची तसेच ८-अ मध्ये नमूद सर्व गट/सर्वे नं. मध्ये पाहणी करुन तपासणी सूचीनुसार गांडूळ खत उत्पादन युनिट, नॅडेप कंपोस्ट उत्पादन युनिट व सेंद्रिय निविष्ठा उत्पादन युनिट उभारणीसाठी निवड केलेली जागा योग्य आहे किंवा नाही याबाबत तपासणी करावी व तसा तपशील स्थळ पाहणी अहवालात ऑनलाईन नमूद करुन प्रकल्पाच्या DBT app द्वारे भौगोलिक स्थानांकन (Geo-Tagging) करावे. नियोजित प्रकल्प स्थळ व लाभार्थी सादर घटकासाठी पात्र आहे किंवा नाही याबाबत अहवाल ऑनलाईन उपविभागीय कृषि अधिकारी यांचेकडे सादर करावा.

३. या योजनेअंतर्गत लाभार्थ्यांस इतर अथवा या योजनेतून शासकीय अनुदान घेतले असल्या/नसल्याबाबत संबंधित अधिकाऱ्यांनी त्याची खात्री करून ही बाब प्रकल्प मंजूरीसाठी सादर करताना उपविभागीय कृषि अधिकारी यांना अवगत करावी.
४. लाभार्थी गांडूळ खत उत्पादन युनिट, नॅडेप कंपोस्ट उत्पादन युनिट व सेंद्रिय निविष्टा उत्पादन युनिटचे बांधकाम प्रकल्प स्थळी पूर्ण झाल्याचे कळविल्यानंतर संबंधित कृषि सहाय्यक यांनी, केलेले बांधकाम मार्गदर्शक सूचनेत दिल्याप्रमाणे तांत्रिक दर्जाचे असल्याबाबत मोका तपासणी करावी. तांत्रिक व आर्थिक निकषाप्रमाणे देय होणा-या अनुदानाची गणना करून अनुदान अदायगीकरिता उपविभागीय कृषि अधिकारी यांचेकडे संकेतस्थळावर शिफारस करणे.
५. अनुदान मागणीसाठी देयके व आवश्यक कागदपत्रे प्रमाणित करून संकेतस्थळावर अपलोड करणे.
६. या घटकाच्या प्रक्रियेस अनुसरून मध्यावधी आणि अंतिम मुल्यमापनास प्रकल्प यंत्रणेला मदत करणे.

कृषि पर्यवेक्षक :

कृषि सहाय्यक यांनी अवगत केल्यानंतर कृषि पर्यवेक्षक यांनी राबविलेल्या घटकाची १०% पर्यवेक्षकीय तपासणी अनुदान अदायगी पूर्वी करावी. सोबत जोडलेल्या विहित नमुन्यात पर्यवेक्षकीय तपासणी अहवाल तयार करावा. तपासणी अहवालावर लाभार्थीची स्वाक्षरी घ्यावी व त्याखाली लाभार्थीचे नाव नमूद करावे.

उपविभाग स्तर (लेखाधिकारी)

अनुदान प्रस्ताव व तपासणी अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर लेखाधिकारी उपविभाग स्तर यांनी अनुदान प्रस्ताव तपासून पडताळणी करून पात्र प्रस्तावांना उप विभागीय कृषि अधिकारी यांचेकडे अनुदान अदायगीसाठी शिफारस करावी.

उपविभागीय कृषि अधिकारी :

१. शेतकऱ्यांचे ऑनलाईन अर्ज प्राप्त झाल्यानंतर कागदपत्रांची छानणी, ग्राम कृषि संजीवनी समितीची मान्यता व स्थळ तपासणी अहवाल विचारात घेवून अर्जाच्या पात्र/अपात्रतेबाबत निर्णय घ्यावा व अपात्र असल्यास लाभार्थीस कारणासहित अवगत करावे.
२. अर्ज सादर केलेल्या पात्र शेतकऱ्यांस ऑनलाईन पूर्वसंमती द्यावी.
३. लाभार्थी शेतकऱ्यांने ऑनलाईन अवगत केल्यानंतर कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांचेकडून तपासणी पूर्ण करून घ्यावी.
४. अनुदान प्रस्ताव, प्रथम (मोका) व अंतिम तपासणी अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर प्रकल्पासाठीचे कृषि पर्यवेक्षक (प्रकल्प सहाय्यक-उ.वि.कृ.अ. कार्यालय) यांनी अनुदान प्रस्ताव तपासून अनुदान अदायगीसाठी ऑनलाईन शिफारस करावी.
५. पात्र लाभार्थींच्या आधार संलग्न बँक खात्यावर DBT द्वारे अनुदान अदायगी करण्यास मंजूरी द्यावी.
६. उपविभागांतर्गत राबविलेल्या घटकांपैकी २% लाभार्थींची अनुदान अदायगी पूर्वी तपासणी करावी.
७. योजनेचे सनियंत्रण करणे.

जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी :-

१. जिल्ह्यामध्ये उपविभाग स्तरावर लाभार्थी निवड व अनुदान अदायगी यासह सर्व कार्यवाही मार्गदर्शक सूचनेनुसार होत असलेबाबत वेळोवेळी पडताळणी करावी.
२. उपविभाग स्तरावर झालेल्या कामांची आकस्मिक तपासणी करावी व विहित नमुन्यात पर्यवेक्षकीय तपासणी अहवाल सादर करावा.

पर्यवेक्षीय तपासणी अहवाल

१.	तपासणी दिनांक	
२.	तपासणी अधिकारी	श्री/श्रीमती
३.	पदनाम	
४.	तपासणी वेळी उपस्थित इतर अधिकारी/कर्मचारी	१. श्री/श्रीमती पदनाम
५.	लाभार्थ्याचे नाव	सर्वे नं./गट न. _____ वर्गवारी: _____
६.	बाब	गांडुळ खत उत्पादन युनिट / नॅडेप खत उत्पादन युनिट / सेंद्रिय निविष्टा उत्पादन युनिट
७.	प्रकल्पाचे ठिकाण	
८.	उत्पादकाचे नाव	
९.	वितरकाचे नाव	
१०.	प्रकल्पाचा मोका तपासणी तपशील	१. प्रकल्प क्षेत्राचा सर्व्हे नंबर/गट क्र. _____ २. गांडुळ खत उत्पादन युनिट अथवा नॅडेप खत उत्पादन
११.	लाभार्थ्यास देय अर्थसहाय्याची रक्कम रु.	
१२.	तपासणी मध्ये अर्थसहाय्याची परिगणना बरोबर केलेली आहे काय ?	होय/नाही
	नसल्यास तफावत रक्कम रु.	
१३.	मार्गदर्शक सूचनेप्रमाणे कार्यवाही करण्यात आलेली आहे काय ?	होय/नाही
१४.	लाभार्थ्याचे सर्वसाधारण अभिप्राय	

१५.	गुणवत्तेबाबत तपासणी अधिकाऱ्याचे अभिप्राय

तपासणी अधिकारी, श्री.

पदनाम.

(स्वाक्षरी)

इतर अधिकारी श्री.

पदनाम.

(स्वाक्षरी)

लाभार्थ्याची/ लाभार्थी प्रतिनिधीची स्वाक्षरी

(नाव.....)